

**AZƏRBAYCAN MİLLİ ELMLƏR AKADEMİYASI
NƏSİMİ adına DİLÇİLİK İNSTİTUTU**

Əlyazması hüququnda

NAİLƏ ƏLİ QIZI MİRZƏYEVA

**AZƏRBAYCAN FOLKLORUNUN DİLİNDƏ TERMINOLOJİ
SƏCİYYƏLİ ETNOQRAFİK LEKSİKA**

5706.01- Azərbaycan dili

Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi
almaq üçün təqdim edilmiş dissertasiyanın

A V T O R E F E R A T I

BAKİ – 2014

Dissertasiya işi AMEA Nəsimi adına Dilçilik İnstitutunun Lüğətçilik şöbəsində yerinə yetirilmişdir.

Elmi rəhbər:

İsmayıl Oruc oğlu Məmmədli
filologiya elmləri doktoru, professor

Rəsmi opponentlər:

Sayılı Allahverdi qızı Sadıqova
filologiya elmləri doktoru, professor

Rafiq Mirzəli oğlu Şabanov
filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent

Aparıcı təşkilat: Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin
Azərbaycan dilçiliyi kafedrası

Müdafiə «_18_»_02_2014-cü il saat «__»-da AMEA Nəsimi adına Dilçilik İnstitutunun nəzdində filologiya elmləri doktoru və filologiya üzrə fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi almaq üçün təqdim olunan dissertasiyaların müdafiəsini keçirən Dissertasiya Şurasının (D.01.141) iclasında keçiriləcəkdir.

Ünvan: Bakı, Az-1143. H.Cavid prospekti 31, V mərtəbə,
Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Nəsimi adına Dilçilik İnstitutu.

Dissertasiya ilə Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının Mərkəzi Elmi Kitabxanasında tanış olmaq olar.

Avtoreferat «__»_____ 2014 - cü ildə göndərilmişdir.

**Dissertasiya Şurasının elmi katibi,
filologiya üzrə elmlər doktoru :**

N.F.SEYİDƏLİYEV

İŞİN ÜMUMİ SƏCİYYƏSİ

Mövzunun aktuallığı. Azərbaycan ədəbi dilinin inkişafının müxtəlif istiqamətlərini, üslubların qarşılıqlı əlaqəsini, onların diferensial keyfiyyətlərini, ilkin danışq dili əsasında formalaşan termin sözləri, vahidlərin söz səviyyəsindən terminləşməyə qədər keçdiyi inkişaf yolunu dəqiqləşdirmək üçün istər folklorda, istərsə də etnoqrafik ədəbiyyatda zəngin material mövcuddur.

Azərbaycan folkloru xalqın tarixini, mənəvi dünyasını, dünya-görüşünü əks etdirdiyi kimi, həm də xalqın dilinin konkret daşıyıcısı olub, nəsil-dən-nəslə əmanət kimi verilən bir xəzindir. Buna görə də folklorda işlədilən bu və ya digər sahə ilə bağlı leksik vahidlərin üzə çıxarılması, onların etnoqrafik xarakterinin açılması və terminləşmə prosesinin mahiyyətinin tədqiq edilməsi mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Belə leksik vahidlər öz mənə xüsusiyyətlərinə görə apelyativ sözlərdən fərqlənsə də, forma və leksik-semantik xüsusiyyətləri etibarilə eyniyyət təşkil edir. Folklorda işlədilən leksik vahidlər Azərbaycan dilinin leksik, qrammatik və digər dil normaları əsasında formalaşır, bu və ya digər şəkildə əsas mənəni özündə əks etdirir.

Etnoqrafik leksikanın yaranma tarixi bəşəriyyətin tarixi qədər qədimdir. Bu leksik vahidlər müxtəlif ictimai formasiyalarda insanların fəaliyyət prosesi ilə sıx bağlı yaranmaqla, xalqın tarixini, adət-ənənəsini, məişətini, həyat tərzini, dünyagörüşünü və s. əks etdirir. Ona görə də göstərilən qrup leksik vahidlərin linqvistik baxımdan tədqiqi xalqın ən qədim dövr dil xüsusiyyətlərinin, leksik fondunun, bu əsasda formalaşan etnoqrafik söz və terminlərin aşkarlanmasında son dərəcə faydalıdır.

Azərbaycan dilinin etnoqrafik terminologiyasının öyrənilməsi səviyyəsi bu gün tam mənada qənaətbəxş hesab edilə bilməz. Folklor dilində işlək etnoqrafik leksika tamamilə tədqiqatdan kənar qalmışdır. Azərbaycan dilçiliyində terminologiyanın müxtəlif sahələrinin tədqiqi ilə bağlı araşdırmalar aparılmış, monoqrafiya və məqalələr yazılmışdır. Baxmayaraq ki, terminologiyanın tərkib hissələrinə aid edilən peşə-sənət, hüquq, idman və s. terminlərinin öyrənilməsi sahəsində mühüm uğurlar qazanılmışdır, lakin müxtəlif məişət oyunları, adət-ənənələr, xalq tamaşaları və onların icrasını reallaşdıran leksik vahidlər haqqında belə fikir söyləmək mümkün

deyildir. Onu da qeyd edək ki, istər rus, istər türk, istərsə də Azərbaycan dilçiliyində peşə-sənətlə bağlı terminlər peşə leksikasının tərkibində öyrənilmişdir. Digər sahələrlə bağlı etnoqrafik leksik vahidlərin öyrənilməsi isə terminoloji cəhətlər nəzərə alınmadan tədqiq edilmiş və bu proses indi də davam etməkdədir.

Folklor etnoqrafik terminləri ilə bağlı yuxarıda göstərilən problemlər onların hərtərəfli tədqiqini zəruri edən amillərdəndir. Bu ehtiyacların ödənilməsi sahəsində aparılan elmi araşdırmalar mövzunun aktuallığını şərtləndirir.

Müxtəlif folklor nümunələrinin dilində işlədilən peşə-sənət, oyun, adət-ənənə, mərasim və s. sahələrə aid leksik vahidlərin terminləşmə prosesinin dilçilik baxımından tədqiqi bu sahə ilə bağlı istehsal proseslərinin yaranması və onları ifadə edən söz-terminlərin dilçilik süzgecindən keçirilməsinin vacibliyini önə çəkir.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri. Tədqiqat işinin mövzusunun “Azərbaycan folklorunun dilində terminoloji səciyyəli etnoqrafik leksika” adlandırılması təsadüfi deyildir. Azərbaycan dilində termin yaradıcılığı prosesi öz tarixi etibarilə çox qədim olsa da, daim inkişaf etmiş və təkmilləşmişdir. Yeni yaranan elm sahələri, texnoloji proseslər, inkişafın əsasında duran mexanikləşdirmə və s. ilə bağlı ortaya çıxan proseslərin dəqiq ifadəsinə xidmət edən terminlərin aşkara çıxarılması, onların ictimaiyyətə çatdırılması, terminologiyanın müasir səviyyəsinin aydınlaşdırılması və s. dilçiliyin qarşısında duran aktual vəzifələrdəndir.

Vaxtilə dildə ümumişlək xarakter daşıyan yüzlərlə apelyativ söz ümumişlək söz olmaqdan terminləşməyə doğru inkişaf etmiş, Azərbaycan dilinin ən qədim dövrlərdən bəri terminyaratma xüsusiyyətlərini özündə qoruyub saxlamışdır. Belə leksik vahidlər aşkarlanmalı, həmin proses Azərbaycan dilinin təmizliyi, inkişafı, təkmilləşməsi yolunda atılan ilk uğurlu addımlar kimi qiymətləndirilməlidir. Göstərilən qrup terminlərin apelyativlərdən fərqlini, ifadə etdiyi mənanın dəqiqliyini, konkretliyini, təkmənalılığını, insan həyatının bu və ya digər sahələrlə bağlılığının sübuta yetirilməsi, elmi ictimaiyyətə çatdırılması tədqiqat işində məqsəd kimi qarşıya qoyulmuşdur. Bu səbəbdən də dissertasiya işində Azərbaycan folklorundan gətirilən nümunələr əsas götürülməklə hər bir terminin

işlənmə məqamı, xüsusiyyətləri, mənbəyi, mənası, ilkin mənasından fərqi, denotata münasibəti və s. aydınlaşdırılmışdır.

Azərbaycan dilli etnoqrafik terminologiya üçün əsas mənbə bu dilin öz sözləridir. Buna görə də Azərbaycan dilinin lüğət tərkibinin ayrı-ayrı tematik qruplar üzrə təhlili və tədqiqi mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Tematik qruplar üzrə tədqiqatlar yekunlaşmayınca, terminologiyanın mükəmməl inkişafından danışmaq düzgün olmazdı. Aşağıda əsas vəzifələr kimi göstərilən müddəaların yerinə yetirilməsi, həm də qarşıya qoyulan məqsədə nail olmaq üçün vacib şərtlərdəndir:

- folklor materiallarından maddi və mənəvi sahələrlə bağlı etnoqrafik terminləri seçmək;
- bu terminlərin apelyativ sözlükdən terminliyə doğru inkişafını izləmək;
- terminlərin yaranma üsullarını müəyyənləşdirmək;
- müasir terminologiyada onun əvəz edə biləcəyi alınmaları üzə çıxarmaq;
- folklorun Azərbaycan dilinin terminologiyasının zənginləşdirilməsinə verdiyi töhfəni ortaya qoymaq;
- folklorun müasir və tarixi leksikologiyanın öyrənilməsində mövcud rolunu aydınlaşdırmaq;
- terminlərin qohum və qohum olmayan dillərlə əlaqələrini aşkar etmək;
- etnoqrafik leksikanın xalqın maddi və mənəvi mədəniyyətinin müxtəlif dövrlərinə mənsubluğu haqqında müfəssəl məlumat vermək;
- nəticədə, müxtəlif sahə lüğətlərinin təkmilləşdirilməsinə kömək etmək.

Tədqiqatın obyektı. Araşdırma üçün obyekt olaraq Azərbaycan folkloru seçilmişdir. Tədqiqat işində Azərbaycan dilinin leksik tərkibinin mühüm bir hissəsi olan folklor etnoqrafik terminləri tədqiqata cəlb olunmuş, onların apelyativ sözlərdən fərqli cəhətlərinə nəzər yetirilmiş, yeri gəldikcə, digər türk dilləri ilə müqayisələr aparılmış, dilçiliyin ümumi prinsipləri əsas götürülməklə termin sözlər ümumiləşdirilmiş və yeni mülahizələr irəli sürülmüşdür. Dilin terminoloji leksikasında folklor etnoqrafik terminlərinin mövqeyi ilə bağlı aparılan ümumiləşdirmələr konkret fikir söyləməyə əsas verir.

Tədqiqatın predmeti. Azərbaycan folklorunda işlədilən etnoqrafik terminlərin müəyyənləşdirilməsi tədqiqatın predmeti kimi

seçilmişdir. Dissertasiya işində etnoqrafik terminlərin başlıca xüsusiyyətləri, müxtəlif formaları, aid olduğu tematik qruplar, tarixi leksikologiya və eləcə də dialektoloji tədqiqatlarda onların işlənmə məqamları üzə çıxarılmış, araşdırmanın obyektini kimi qəbul olunan Azərbaycan folklor etnoqrafik terminlərinin leksik-semantik və struktur tipləri tədqiq edilmişdir. Bu leksik vahidlərin Azərbaycan və digər türkdilli xalqların dilindəki variantları qarşılaşdırılmış, müqayisə olunmuş və ümumi şəkildə leksik vahidlərin terminləşməyə doğru inkişafı ilə bərabər, onların semantikasındakı özünü göstərən fərqlər də göstərilmişdir.

Tədqiqatın elmi yeniliyi. Lüğət tərkibinin üzvi və dinamik bir hissəsi olan terminlərin və ümumilikdə, terminologiyanın zənginləşməsi, daha da inkişaf etməsi hər bir tədqiqatçının bu sahəyə verdiyi töhfədən çox asılıdır. Buna görə də, bu günə qədər araşdırılmamış və tədqiqatdan kənar qalmış folklor etnoqrafik terminlərinin ilk dəfə kompleks şəkildə öyrənilməsi, elmi dövriyyəyə verilməsi tədqiqat işinin elmi yeniliyidir. Milli terminoloji vahidlərin digər türk dilləri ilə müqayisəsi Azərbaycan terminologiyasının ümumtürk dilçiliyində aparıcı mövqedə durduğunu sübut edir. İlk dəfə olaraq, dissertasiya işində terminlər müxtəlif məqsədlərlə fərqli mövqedən araşdırılmış, onların Azərbaycan dilinin leksik sistemindəki yeri dəqiqləşdirilmiş, həmçinin sahə leksikasındakı terminləşmə məsələləri ilə bağlı yeni fikir və mülahizələr irəli sürülmüşdür.

Tədqiqatın əsas müddələri:

1. Dissertasiya işində Azərbaycan folklor nümunələrində termin səciyyəli sözlər kompleks şəkildə araşdırılmışdır;

2. Qadın geyim və aksesuar adları daha zəngin olmaqla yanaşı, həm də alınmaların çoxluğu ilə fərqlənir;

3. Kişi geyim adları daha milli olması ilə seçilir;

4. Bir çox xalq oyunları qədim inanclara əsaslanır;

5. Folklor etnoqrafik terminlərinin leksik və morfoloji yolla yaranması daha aktivdir .

6. Morfoloji üsulla əmələ gəlmiş terminlərdə məhsuldar (-çı)⁴, (-lıq)⁴, (-mə²), həm də qeyri-məhsuldar (-gər), (-ava) şəkilçilər iştirak etmişdir.

7. Vaxtilə II növ təyini söz birləşməsi formasında olan terminlər hal-hazırda mürəkkəb söz quruluşundadır.

Tədqiqatın nəzəri və praktik əhəmiyyəti. Dissertasiya işində folklor etnoqrafik terminləri təsnif olunmuş, onların Azərbaycan dilinin elmi üslubunun daha da zənginləşməsində və inkişafında rolu nəzəri cəhətdən əsaslandırılmış, bir sıra məlum fərziyyələrə münasibət bildirilmişdir. Terminlər xüsusi təyinatlı söz qrupu olduğundan onların bəzi xüsusiyyətləri tədqiqat işində nəzəri cəhətdən əsaslandırılmışdır. Həm ümumi, həm də milli dilçilikdə tədqiqat işinin səmərə verəcəyi şübhə doğurmur. Dissertasiyadan tipoloji dilçilik sahəsində aparılan tədqiqatlarda istifadə olunacağı yəqindir.

İstər ali, istərsə də orta məktəblərdə Azərbaycan dilinin leksika bölməsinin tədrisi zamanı terminlərin yaranma yolları, fərdi xüsusiyyətləri, apelyativlərdən fərqli cəhətləri, terminləşmə, determinləşmə və s. kimi məsələlər izah edilərkən dissertasiya işindən istifadə etmək mümkündür. Bundan başqa, sahə terminoloji lüğətlərinin hazırlanmasında da bu tədqiqatdan bəhrələnmək olar.

Verilmiş nümunələr Azərbaycan dilinin daha qədim dövr leksikasını əhatə etdiyindən həm tarixi leksikologiya, həm də tarixi dialektologiya sahələrinin əsaslı tədqiqində elmi-nəzəri materiallar kimi qiymətləndirilir.

Tədqiqatın metodu. Dissertasiya müasir linqvistik tədqiqatlar üçün məqbul sayılan metodların tətbiqi ilə yerinə yetirilmişdir. Müqayisəli-tarixi, təsviri və statistik metodlardan istifadə edilmiş, məsələlərə sinxron və diaxron aspektdən yanaşılmışdır.

Tədqiqatın aprobasiyası. Dissertasiya işinin məzmunu müxtəlif elmi mənbələrdə nəşr olunmuş məqalələrdə əhatə edilmişdir. Müəllif Azərbaycan dilinin tədqiqi ilə bağlı beynəlxalq və respublika səviyyəli elmi-nəzəri konfranslarda və Nəsimi adına Dilçilik İnstitutunun təşkil etdiyi seminarlarda çıxış etmiş, vaxtaşırı öz mülahizələrini dilçi-alimlərlə bölüşmüş, onların məsləhət və tövsiyələrindən yararlanmışdır.

Tədqiqatın quruluşu. Dissertasiya işi giriş, 3 fəsil, nəticə, ədəbiyyat siyahısı və əlavədən - folklor etnoqrafik terminləri lüğətindən ibarətdir.

TƏDQIQATIN ƏSAS MƏZMUNU

Dissertasiyanın “**Giriş**” adlanan hissəsində mövzunun aktuallığı əsaslandırılmış, tədqiqatın məqsəd və vəzifələri, metodları, elmi yeniliyi, mənbələri göstərilmiş, mövzu ilə bağlı dərc olunmuş məqalələr barədə məlumat verilmişdir.

Dissertasiyanın birinci fəslı “**Maddi mədəniyyətlə bağlı terminoloji etnoqrafik leksika**” adlanır.

Tədqiqat işində Azərbaycan folklorunun dilində qədim dövrlərdə ümumişlək xarakter daşımış, zaman keçdikcə terminləşməyə doğru inkişaf edən sözlər araşdırmaya cəlb edilmişdir. Belə ki, folklor nümunələri, xalq danışığı dili, izahlı və dialektoloji lüğətlər termin səciyyəli sözlərin təyin olunmasında mühüm mənbə rolunu oynayır.

Birinci fəslin əvvəlində dilimizin maddi məişətlə bağlı leksik tərkibi haqda məlumata və irəli sürülən müddəaları əsaslandırmaq üçün A.Axundov, İ.Məmmədli, A.Qurbanov, S.Sadiqova, F.Xalıqov, Y.Seyidov, A.Mustafayev, M.Qasimov və başqalarının əsərlərindəki nəzəri fikirlərə yer verilmişdir. K.Musayev, R.Axmetyanov, V.Danilenko, P.Aşirov, N.Şimşir və digərlərinin araşdırmalarına əsaslanmaqla bəzi qohum dillərlə(özbək, türkmən, türk, tatar və s.) müqayisələr aparılmış, mövcud olan paralellər üzə çıxarılmışdır. Terminologiya sahəsində tanınmış digər mütəxəssis araşdırmalarından bir mənbə kimi istifadə edilmişdir.

Təsviri, statistik və tarixi-müqayisəli metodlara əsaslanmaqla yerinə yetirilmiş tədqiqat işində etnoqrafik terminlərin toplanması, linqvistik təhlili və dilimizin terminlər sisteminin zənginləşməsi prosesi həmişə diqqət mərkəzində olmuşdur.

Burada leksika, ümumişlək sözlər, terminlər, apelyativlərin terminlərdən fərqli cəhətləri aydınlaşdırılmışdır. Rus dilçisi V.P.Danilenko terminlərin xüsusiyyətlərindən bəhs edərkən göstərir : ”Termin elm və ya istehsalat-texnoloji anlayışların adlarını bildirən xüsusi istifadə sahəsinə aid definisiyalı söz və söz birləşmələridir¹.

¹ Даниленко В.П. Лексико-семантические и грамматические особенности слов-терминов. Исследования по русской терминологии. М., 1971. с.11.

Ümumiyyətlə, folklorda işlək olan leksik vahidlərin termin kimi qəbul olunub-olunmaması hər zaman mübahisə doğurmuşdur. Bu haqda dilçilər arasında fikir ayrılıqları indi də mövcuddur.

S.A.Sadıqova ümumişlək sözlərin terminoloji funksiya daşımaq xüsusiyyəti haqda danışarkən göstərir ki, bu prinsip özünü daha çox doğruldu. Ümumişlək sözlərin terminlərdən fərqli xüsusiyyətlərini nəzərə çatdıraraq müəllif yazır: “Termin də söz kimi tarixi kateqoriyadır. O, dil tarixinin müəyyən dövründə yaranır, formalaşır, müəyyən məna kəsb edir. Lakin terminlər xüsusi sözlər deyil, xüsusi funksiya daşıyan sözlərdir”¹.

Terminlərin mənşəyindən bəhs edərkən onları “milli leksika əsasında formalaşan terminlər” və “alınma terminlər” kimi təsnif edirik. Milli vahidlər (arxaizm, dialektizm və ümumişlək söz) əsasında yaranan terminlərin hansı məqamda ümumişlək söz, dialektizm, hansı məqamda termin xüsusiyyəti daşması problemi həllini tapmalıdır.

Bu fəslin əvvəlində şifahi xalq yaradıcılığı, onun xalq həyatı ilə sıx bağlılığı, folklor nümunələrinin konkret bir etnos barəsində dəqiq bilgi verməsi haqda məlumatlar yer almışdır.

Tədqiqatçı H.İsmayılov şifahi ədəbiyyatın milli şüuru formalaşdıran mühüm amil olması faktını belə əsaslandırır: “Məlum olduğu kimi mədəniyyət gerçəklik - şüur - mətn münasibətlərindən doğur. Etnosun özünümüdəfiəsi kimi folklor, onun içərisində isə şifahi xalq ədəbiyyatı ilkin mərhələdir, ədəbiyyat isə ondan üzvlənmədir”².

Dilin leksik tərkibinin əsas hissələrindən biri olan terminlərə son dövrlərdə marağın artması səbəbini tədqiqatçı L.Qurbanova belə açıqlayır: “Bu, müasir elm və istehsalatın yaratdığı çoxlu sayda terminoloji adlara terminoloqların verdiyi əks reaksiyadır”³.

Folklor və etnoqrafiya xalqın həyat tərzı, məişəti, mənəviyyatı ilə eyni dərəcədə bağlı olduqları üçün bir-birini tamamlayır, biri digərinin inkişafına əsaslı şəkildə kömək edir.

Azərbaycan xalqı tarixən zəngin peşə-sənət, adət-ənənə və s-yə malik bir xalq olmuşdur. Folklorda öz əksini tapmış bu tip etnoqrafik

¹ Sadıqova S.A. Azərbaycan dilinin terminologiyası. Bakı, Elm, 2011. səh 5.

² İsmayılov H. Folklor: aksiom və absurd arasında. Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatına dair tədqiqlər, XIX cild, Bakı, Səda, 2006, səh.5.

³ Qurbanova L. Dilin leksik sistemində terminoloji leksikanın yeri. NDA, Bakı, 2005, s.7.

terminlərin ən sadə tədqiqətmə metodu onları tematik qruplara ayıraraq analiz etməkdir. K.Musayev bu haqda yazır: “Konkret bir dilin leksikasını tarix baxımından öyrənməkdə ən etibarlı metod həmin leksikanın tematik qruplar üzrə tədqiq edilməsidir”¹.

Bu növ tematik qruplara hal-hazırda etnoqrafik termin səciyyəsi daşıyan yemək, geyim, peşə-sənət, mərasim, el kömək adları, xalq oyun adları və s. bildirən leksik vahidlər daxil edilmişdir. K.Vəliyev, İ.Məmmədli, M.Seyidov, E.Aslanov və digər alimlər elmi əsərlərində tematik qruplar haqda geniş məlumatlar vermişlər.

I fəsilə Azərbaycan xalqının zəngin mətbəx mədəniyyəti, yeməklərin xarakteristikası və onları adlandıran leksik vahidlər; geyim vasitələri (həm qadın, həm də kişi geyimi); peşə-sənət növləri, bir sözlə, maddi-mədəniyyəti haqqında konkret məlumatlar verilmişdir. 1-ci paragrafın birinci və ikinci bölmələrində öz əksini tapmış ət və süd məhsullarının adları xalqın həm əkinçilik, həm də maldarlıqla məşğul olmasının qədim dövrlərlə bağlılığı faktını təsdiq edir.

Fəsilə “Ət yeməklərinin adlarını ifadə edən folklor etnoqrafik terminləri ” yarım bölməsində çoxçeşidli qida növləri və onları ifadə edən vahidlər haqda məlumat əks olunmuşdur. Təbii ki, tədqiqat işində bütün ət yeməklərinin adı əhatə olunmamışdır, lakin uzun tarixi bir dövrdə xalqın hər zaman sevərək hazırladığı *kabab//şişlik (tas kababı, tava kababı, təndir kababı, sac kababı, daş kababı, dönər kabab və s.)*, *qovurma, küftə (Arzuman küftəsi)*, *cız-bız, xaş//kəlləpaça//baş-ayaq, bozartma//bozpörtmə//bozqovurma (çoban bozartması)*, *bozbaş//abquş (parça bozbaş, küftə bozbaş)*, *buğlama (toyuq, balıq buğlaması)*, *cığirtma (sulu və quru cığirtma)*, *piti, dolma (tənək, kələm, bibər, badımcan və s.)*, *ləvəngi (toyuq və balıq ləvəngisi)* kimi etnoqrafik terminlərdən geniş bəhs olunur.

Dissertasiyada ətdən hazırlanmış yeməklərin adları üzərində araşdırmalar aparılarkən müxtəlif kulinariya və etnoqrafik ədəbiyyatlara müraciət edilmiş, folklor nümunələri “KDQ”, “Koroğlu”, “Abbas və Gülgəz”, “Qaçaq Nəbi” kimi dastanlardan, onlarla bayatı və məişət nağıllarından götürülmüşdür.

Yemək adlarından *quysava* ləksemi daha çox maraq doğuran vahidlərdən hesab olunur. Azərbaycanın qərb bölgələri üçün xarakterik

¹ Мусаев К. Лексикология тюркских языков. М., Наука, 1984, стр.35.

olan bu qədim yemək növü təzə kəsilmiş heyvanın qanından hazırlanır. Bu qida növü müasir tibdə “gemotagen” adı ilə tanınan preparatın sələfidir. Buna bənzər yemək növünə Y.V.Çəmənəminlinin “Qızlar bulağı” əsərində təsadüf edirik. Bu leksik vahid müasir dil baxımından müstəqilliyini itirmiş *quy* hissəciyindən və *-ava* şəkilçisindən əmələ gəlmişdir. Professor İ.Məmmədli qeyri-məhsullar *-ava* leksik şəkilçisindən bəhs etmiş, onun vasitəsilə yaranmış *qaysava*, *paxlava* kimi məhdud saylı leksik vahidləri misal olaraq göstərmişdir¹.

I paraqrafın 2-ci yarımbölməsində süd, süddən alınan məhsullar, onların başqa türk dillərində mövcud variantı haqda geniş məlumat verilmiş və həmin qida məhsullarının ümumi adının *ağartı* olması nəzərə çatdırılmışdır. Həmçinin südün (inək, qoyun və at südünün) türk xalqlarının qida rasionunda tutduğu mövqə işıqlandırılmış, ondan hazırlanan məhsullar (qaymaq, xama//çiyə, qurut//cırtan, ayran//atlama, qatıq, bulama// bulamac, ağız//ağızbulaması, şor//lor, pendir və s.) barədə izahat verilmiş və bu terminlərlə ifadə olunan süd məmulat adlarının digər türk dillərində işlədilən variantları ilə müqayisələr aparılmışdır: *süd* (Azərbaycan dili) – *syut* (qazax, qaraqalpaq dillərində) – *syot* (tatar dili) – *set* (çuvaş dili) – *yuyut* (yakut dili) və ya *qurut* (Azərbaycan dili) – *akqurt*//*qurt* (türkmən dili) və s. Mal-qaranı həyat mənbəyi hesab edən türk xalqlarında süd indi də əsas ərzaq rolunu oynayır.

Azərbaycanlıların mətbəxində geniş istifadə olunan südün yağlılıq dərəcəsi *üzlü süd* (yəni, yağlılıq faizi çox), *üzsüz süd* və ya *üzü alınmış süd* (yağlılıq faizi az) kimi müxtəlif növ söz birləşmələri quruluşlu terminlərlə ifadə olunmuşdur. Bu terminə cüzi fonetik dəyişikliklə Qaraçay-balkar dilində *başı alınqan syut* və *başı alınmayan syut* variantında təsadüf olunur².

Qeyd etmək yerinə düşər ki, bədii üslubda digər vasitələr kimi yemək adları da obrazların həyat şəraitinin işıqlandırılmasına, əsərin ideyasına, süjet xəttinə xidmət edir.

¹ Məmmədov İ. Azərbaycan dilinin etnoqrafik leksikası. Bakı, Elm və Təhsil, 2009, s.69.

² Отаров И. Очерки Карачаева-балкарской терминологии. Нальчик, Эльбрус, 1987. стр.55.

I fəslin 2-ci bölməsi “Geyim adları” kimi təqdim olunmuş, həm də Azərbaycan və digər türk dillərində eyni mənə kəsb edən *üst-baş* anlayışının izahı verilmişdir. Bu anlayış özbək dilində *yest-boş*, noqay dilində *üstü-boşi*, başqırd dilində *os-boş* kimi tələffüz olunur.

Geyim adları qadına və kişiyyə məxsus olmaları baxımından iki qrupda araşdırılmışdır. Tədqiqata, əsasən, türk mənşəli geyim adlarını bildiren terminlər cəlb edilmişdir.

“Qadın geyim adları” yarım bölməsi qədim dövrlərdə istifadə olunmuş parça adlarının (ipək, xara, zərxara, məxmər, gülməxmər, tafta, atlas, qanovuz, çit, bez//kəfrəm, humayun, midqal və s.) səciyyəsi ilə başlayır.

“Qadın alt geyimləri” başlığı ilə verilən hissədə, əsasən, təbii materiallardan tikilmiş *alt köynəyi* (can və ya ət köynəyi), *darbalaq* (cüt balaq, şəltə, alt//çit tuman, caxcur, dizlik, alt şalvarı və s.), həm də bu geyim növlərinə aid edilən elementlər (taxta, lif, lifə bağı, bağ taxtası və ya çubuğu) haqda məlumat verilmişdir.

Qadın üst geyimləri sayca çox olmaqla yanaşı, tikildiyi material və quruluş baxımından da zəngindir. Bu qrupa *köynək*, *qofta* (kofta), *ətək* (yubka), *üst tuman*, *don* (düz və ya büzməli) *çəpkən*, *arxalıq*, *kürdü*, *baharı* və s. kimi etnoqrafik terminlərlə ifadə olunan geyim növləri daxil edilmişdir. Dissertasiyada *don* etnoqrafik terminindən xüsusi olaraq bəhs edilmiş, qədim dövrlərdə onun bütün növ geyim adlarını bildirməyə xidmət etdiyi nəzərə çatdırılmışdır. Deyilənləri “Divanü lüğət-it-türk”-dən və “Koroğlu” dastanından götürülmüş nümunələr sübut edir: *ton əskirdi* (don köhnəldi DLT), *dəliləri dəmir donlu Giziroğlu Mustafa bəy* (“Koroğlu”) və s.

Azərbaycan folklorunda təsvir olunan qadın baş geyim adları da çox rəngarəngdir. Bura xeyli sayda yaylıq və papaq tipli əşyalar daxildir. Tədqiqat işində *yaylıq*, *ləçək*, *örpək*, *kalağayı*, *şal*, *sarıq*, *çalma*, *tülü*, *naz-nazı*, *çadra*, *təsək* kimi baş örtükləri və *mirvari papaq*, *qızıl papaq*, *ayulduz papaq* kimi papaq növlərindən bəhs olunur.

Qadın baş geyimlərindən birinin adını bildirməyə xidmət edən *kalağayı* leksik vahidinin yaranma mexanizmi maraqlıdır.

Bu ləksəm Azərbaycan mənşəlidir. Fikrimizcə, ləksəm *kəllə* və *ağ* (parça) vahidləri əsasında formalaşmışdır. Məlum olduğu kimi, Azərbaycan dilində saitlə bitən sözlərə saitlə başlayan şəkilçi və ya

söz artırıldıqda (n,s, y) bitişdirici samitləri əlavə edilir. Kəllə və ağ sözləri də mütəmadi işlənmiş *kəlləağı//kəlləyağı//kələyağı//kələyağı* forması almışdır. Digər tərəfdən, ağ pambıq parçanın baş ağrısını müalicə etmək iqtidarına malik olması haqda əski inanclar bu gün də mövcuddur.

“Geyim adları” yarım fəslinin digər hissəsində kişi geyim adlarının təsnifi verilir. Qadın geyim adlarından fərqli olaraq bu geyim adlarını ifadə edən terminlər həm sayca az, həm də türk mənşəli olmaları ilə fərqlənir.

Kişi alt geyimləri sırasında *köynək* (alt, can, ət), *dizlik* (kalson) kimi vasitələrin adları çəkilir. Üst geyimlərini ifadə edən terminlər nisbətən zəngindir: *üst köynəyi, don, arxalıq, çuxa, canlıq//sırıqlı (zıvın//zıbın), kürk//tulup, şalvar, yapıncı, kaftan* və s.

Bu bölmədə *kişi arxalıqı*, onun quruluşu, tikiliş qaydasına görə fərqlənən onurlu və onursuz növləri haqda məlumat verilmişdir. Həmçinin, üst paltar dəstəsinin mühüm elementi sayılan və *çuxa* termini ilə ifadə olunan geyim haqdakı məlumatda onun *vəznəli, düzdəmə, büzməli* və ya *kəmərcin* kimi növləri sadalanır. “KDQ”-da adı çəkilən və Bayandır xan üçün hədiyyə göndərilən *çirğab çuxa* (parıltılı, çırağ kimi yanan mənasında) ifadəsində mövcud olan *çuxa* vahidi qədim mənbələrdə mahud parça anlamı daşıyan *çoha* sözündən yaranmışdır¹. Müəyyən ərazi daxilində istifadə olunan *canlıq//sırıqlı* (müasir dövrdə “jilet”, dialektlərdə “cilitka”) geyim növü Qəbələ bölgəsində *zıvın//zıbın* adlandırılır, “kürkünü birə düşmək” ifadəsi bu regionda “zıvınına birə düşmək” variantında işlədilir.

“Kişi geyimi adları”nın sonunda kişi baş geyimləri haqda məlumat verilmişdir. Qədim dövrlərdən müsəlman aləmində ümumi adı papaq kimi qəbul olunan bu geyim vasitəsinə dərin hörmət və ehtiram olmuşdur. Papağın qeyrət rəmzi olmasını “Papağı başımıza isti-soyuq üçün qoymuruq” kimi ifadələr, onun and yeri olduğunu isə “Dediyimi etməsəm, bu papaq mənə arvad ləçəyi olsun” kimi yəminlər sübut edir. Tədqiqatda papağın *başlıq, araxçın, təsküləh, şəbküləh, börk, türban* kimi növlərindən danışılarkən, həm də onun zümrələri fərqləndirən xüsusiyyətləri (*motal//çoban papağı, qara papaq, daqqa, dudkeş, şiş, bəy papağı, buxara papağı*) izah olunur.

¹ Дядя Горгуд китабы. Энциклопедик лцьят. Бақы, Юндяр, 2004. s.74.

Folklor etnoqrafik terminologiyasında maraqlı doğuran terminlərdən biri də *börkdür*. Hazırda bu leksik vahidin ədəbi dildə işlədilməsinə rast gəlinmir. “Kitabi-Dədə Qorqud”da “keçə börk” formasında qeydə alınır. “Əli börkünü Vəli başına, Vəli börkünü Əli başına” ifadəsindəki *börk* sözü leksik vahidin vaxtilə işlək olduğunu göstərir. Ə.Tanrıverdiyev bu vahidin qərb qrupu dialekt və şivələrində işləkliyini əsaslandırmaq üçün yazır: “... kəndirbaza tamaşa edənlərin diqqətini yayındırmaq üçün bir sıra gülməli oyunlar nümayiş etdirən şəxs başına keçə papaq qoyduğu üçün Qərb ləhçəsində “keçəbölük//keçəbörük” adlanır”¹. Börkün etimologiyası da maraqlıdır. Belə ki, M.Kasğarının məlum “Divan”ında börkün “başlıq, papaq” anlamı ifadə etdiyi öz əksini tapmışdır (tatsız türk bolmas, başsız börk bolmas)². Fikrimizcə, leksemin əsasında börüq//börük (canavar) vahidi durur ki, börk də “canavar dərisindən papaq” deməkdir (börününq ortak, kuzğununq yığac başında-qurdun, canavarın ovu orta qdır, quzğununku isə ağac başında)³. B.Məmmədova qeyd edir ki, şivələrimizin əksəriyyəti üçün səciyyəvi olan börk leksemi müasir dilimizdə “börk qapan” (və ya papaqaldı qaç) xalq oyununun adında və “börkünü göyə atmaq”, “börkünü yerdə qalsın” kimi frazeoloji vahidlərdə də mühafizə olunmaqdadır⁴.

“Geyim adları” bölməsinin sonunda qadın bəzək əşyaları və gigiyenik vasitələr, həmçinin ayaqqabılar, corablar haqda məlumat öz əksini tapmışdır. Folklor nümunələrində ayaqqabı leksemi ilə paralel, daha qədim “ədük//ədüg, adhak” vahidləri də işlənmişdir. Dediklərimizi həm “Kitabi-Dədə Qorqud”dan seçdiyimiz “Ədügünü yardı, içindən çıqdı”⁵, həm “Oğuznamə”dən gətirdiyimiz “İç ədugi olanın yarı abdəsti bilədir”⁶, həm də DLT-də təsadüf etdiyimiz “*ol ətük ettürdi*”⁷ nümunələri sübut edir. Tədqiqatçı A.Əsgərova “ədüg” arxaizmi haqda yazır: “Lakin “Oğuznamə”də də işlənməsi ... onun

¹ Tanrıverdiyev Ə. Kitabi- Dədə Qorqud və qərb ləhçəsi. Bakı, 2002, s.78.

² Кашьяри М, Диванү лцъат - ит- түрк. Ы ылд, Бақы, Озан, 2006. s.354.

³ Yenə orada. s.430.

⁴ Мамедова Б.Р. Названия одежды в азербайджанском языке. АКД, Баку, 1992, с.11.

⁵ Kitabi -Dədə Qorqud. Bakı, Yazıçı, 1988. s.107.

⁶ Oğuznamə. Bakı, Yazıçı, 1987, s.40.

⁷ Кашьяри М, Диванү лцъат - ит- түрк. Ы ылд, Бақы, Озан, 2006. s.259.

fəal danışmaq vahidi olduğunu və sonradan arxaikləşdiyini göstərir”¹. Ayaqqabı folklor etnoqrafik termini sintaktik üsulla “ayaq” və “qab” (ayağın qabı) vahidlərinin birləşməsindən yaranmışdır və əşyanın daşdığı funksiya əsas görülənməklə leksem dildə bu variantda sabitləşmişdir. Kişi ayaqqabılarından bəhs edilən hissədə orta əsrlərdən XX əsrədək çox geniş istifadə olunmuş *çarıq* və onun növləri (təkburun, qızqaytaran, şatırı, kalmanı) göstərilmişdir. *Başmaq* adlanan digər bir ayaqqabı növü isə həm kişilərə (mərdanə), həm də qadınlara (zənənə) məxsus olmuşdur. Onun *güllü başmaq*, *məxməri başmaq* çeşidləri məlumdur. Müasir dövrdə *başmaq* leksemi arxaikləşsə də, termin olmaq xüsusiyyətini saxlayır:”...memarlıqda dayaq sütununun aşağı hissəsi, maşınları quraşdırmaq və yoxlamaq üçün dayaq; dəmiryolu relsinə taxılan pəzəkəllik tərtibat və s.”².

Dissertasiya işində qadınlara məxsus *məs//məst*, *dübənd* kimi ayaqqabı, həmçinin corablar - onun *popaz*, *şatal*, *gəbə*, *xətli* kimi növləri göstərilmişdir.

Qadın geyim növlərini tamamlayan bəzək əşyaları da çox rəngarəngdir. Bu qrupa aid edilən əşyaların adlandırılmasında sinonimlik özünü göstərir. Bu terminləri ifadə edən sinonim cərgələrin həm türk, həm də əcnəbi sözlərdən təşkil olunduğu nəzərə çatdırılmışdır: *sırğa//tana//küpə*, *toqqa//kəmərlə//qayış*, *qolbağ//bilərzik*, *üzük//barmaqçıl* (türk); *boyunbağı//sinəbənd*, *qolbağ//bazubənd* (türk-fars) və s. *Cütqabağı*, *sancaq* (saç və ya yaxa üçün), *düymə*, *möhür üzük* və s. qadın bəzək əşyaları sırasında təqdim olunmuşdur. Arxeoloji qazıntılar zamanı üzə çıxarılmış onlarla bəzək (sırğa, boyunbağı, cütqabağı, toqqa/bənd, sancaq, düymə, sikkə, üzük, möhür üzük və s.), qızıl və gümüşdən düzəldilmiş məişət (qədəh, güldan, kasa, cam, qaşmaq və s.) əşyalarının adı çəkilir, onlar bizim eradan əvvələ aid edilir.

Folklor nümunələrində obraz bəzək əşyaları ilə yanaşı, gigiyenik vasitələr olan *bitki və daş xınası*, *basma*, *sürmə*, *vəsmə*, *gilab* (sac yumaq üçün), *güləb* (ətir) kimi maddələrdən həm yuyucu, həm boyaq, həm də kosmetika vasitələri kimi istifadə edir (“Göyçək Fatma”).

¹ Əsgərova A.M. “Oğuznamə”nin dili. Bakı, Təhsil, 2011. s.18.

² Садыгова С.А. Азərbaycan дилинин терминологиясы. Бақы, Елм, 2011. s.126.

Qeyd edək ki, “xına” maddi mədəniyyət termini olmaqla yanaşı, həm də tibbi termindir, müasir tibbdə müalicəvi “rəngsiz xına” tətbiq olunmaqdadır.

Folklorlarda, ümumiyyətlə, bədii üslubda “üst-baş”, daha dəqiq desək, geyim və bəzək əşyalarının adları müxtəlif vəzifələr daşıyır: obrazın geyimi vasitəsilə personajlar fərdiləşdirilir, obrazın ictimai mənşəyi, sosial vəziyyəti müəyyənləşir, onların mənəvi keyfiyyətləri səciyyələndirilir. Geyim adları bildirən sözlər əsərə millilik gətirməklə yanaşı, həm də obrazın yaşadığı dövr haqqında oxucuya hərtərəfli məlumat verir.

I fəslin son bölməsi “Peşə-sənət terminləri” adlanır. Bu bölmədə Azərbaycanca daha geniş yayılmış və qədim tarixə malik sənət növlərindən – dəmirçilik, xalçaçılıq, toxuculuq və s.-dən bəhs edilir. Göstərilir ki, xalçaçılıq sənət növü Təbriz, Quba-Şirvan, Gəncə-Qazax və Qarabağ xalçaçılıq məktəblərini birləşdirir. Bu bölmədə xalçaçılıq terminləri kimi işlənən leksik vahidlərin – *əriş*, *arğac*, *əlçim*, *kirkid*, *cəhrə*, *daraq* və s., həmçinin, xalça, kilim, keçə kimi toxuculuq məmulatlarının işlənmə məqamları açıqlanmışdır (Zir kilim, zincir kilim, qaldıra bilmirəm ağır kilim – açması **torpaq**; Ayıblı ayıbını bilsə, başına qara keçə örtər).

Dissertasiyanın II fəslə **“Mənəvi mədəniyyətlə bağlı terminoloji etnoqrafik leksika”** adlanır.

Tədqiqat işinin bu fəslə xalqın düşüncə tərzinin, təxəyyülünün məhsulu olan, bəzən dini dünyagörüşü, bəzən isə məişətlə əlaqədar hadisələrlə bağlı yaranan mərasimlərin, adət-ənənələrin və onları ifadə edən termin-sözlərin şərhinə həsr olunmuşdur. Bu fəsildə mərasimlərdə, təsərrüfat işlərində el kömək və xalq oyun adlarını bildirən etnoqrafik terminlər də öz əksini tapmışdır.

Dissertasiyanın II fəslinin 1-ci paragrafı “Mərasimlərlə bağlı terminlər” adlanır. Milli leksika xalqın milliliyini təyin edən barometrdir. Milli leksika dedikdə bu leksik vahidlər içərisində adət-ənənə, dini ayin və inanclar, mövsümi xarakter daşıyan bayram və digər bu kimi tədbirlərin icrası münasibətilə yerinə yetirilən mərasimlər və bu mərasimlərin atributlarını ifadə edən söz-terminlər nəzərdə tutulur. Bu adətlər və onları müşayiət edən mərasimlər həm folklorşünas, həm də etnoqraflar tərəfindən araşdırılmış, dəyərli

məqalə və monoqrafiyalar (V.Vəliyev, S.Paşayev. İ.Məmmədli, E.Abdullayev və s.) yazılmışdır.

Mərasim terminologiyasına həm dini, həm də mövsümi mərasimləri bildiren leksik vahidlər, onun xarakterini açan söz-terminlər daxildir. Burada qədim tarixə malik *Novruz*, *Xıdır İlyas*, *Şəddə*, *Kövsəc* kimi mövsüm xarakterli, həmçinin toy və onun *elçilik*, *bəlgə*, *nişan* yarım-mərhələləri, *uşağın doğulması*, *adaq (ilk addım)*, *dişçixarma*, *diş dəyişmə* (dişəmə) və s. kimi məişət mərasimlərindən bəhs edilir.

Araşdırmalardan məlum olmuşdur ki, bu gün müəyyən süjet əsasında ifa olunan mərasimlər vaxtilə daha geniş məzmunlu və daha dolğun olmuşdur (daş yuma, günəşi dəvət və s.). Xalqın həyat şəraitindən bəhrələnən mərasimlər xalq ədəbiyyatına yol tapmış, istər kiçik, istərsə də böyük həcmli folklor nümunələrində süjet xəttinin aparıcı qanadına çevrilmişdir. Bu paraqrafda çox qədim dünyagörüşünə əsaslanan *Günəşi dəvət/ /Günəşi çağırma*, *Şəddə*, *Kövsəc*, *Süd dişi*, *Dişdəyişmə*, *Xıdır İlyas (Nəbi)*, *Danatma* və s. kimi mərasimlərin icrasını şərtləndirən amillərdən danışılır.

Dissertasiya işində göstərilir ki, bahar bayramı təkcə azərbaycanlıların deyil, bütün türk, habelə başqa şərq xalqlarının sevərək qeyd etdiyi mərasimlərdən biri olub, ən qədim dünyagörüşünə əsasən formalaşmışdır. Fəsilə xalqın ən qədim mərasimlərindən olan Bahar (Novruz) bayramının atributları - “ilin təhvili”nə qədərki dörd cərsənbə axşamı, əsrlər boyu təkrarlanan ayinləri ifadə edən vahidlər linqvistik şərh olunmuşdur. Novruz bayramı islam və digər təkəllü dinlərlə əlaqəli olmamışdır. N.Şimşir Novruz bayramının tarixi və digər türk xalqlarının da bu bayramı qeyd etmələri haqda yazdığı məqalədə göstərir: “Anadolu”da nevrüz kelimesi kişi, kabile və yer adı olaraq istifadəsi kimi, bitki adı olaraq da istifadə edilmişdir. Kültür hayatında da nevrüz gerek dergi adı, gerekse baharın gelişi ve tabiatın canlanması sebebiyle insan ruhunda uyandırdığı akisler ile edebiyata ve musikiye de nüfuz etmiştir”¹.

N.Şimşir daha sonra qazaxların da novruzu 21-22 martda bayram etdiklərini göstərir. Kişilər bir-birinə “Novruzun mübarək olsun, çox

¹ Şimşir N. Anadolu ve Kazak türklerinde milli bayramlar. Bakı, Səda, 2006. s.212.

yaşayıb hamımız kefi kök olaq” deyərək bayramlaşır və gövdələrini toqquşdururlar. Qadınlar isə bir-birləri ilə qucaqlaşır. Qadın və kişilər isə gövdələrini çarpazlaşdıraraq görüşürlər¹.

II fəslin “El adətləri ilə bağlı terminlər” adlanan ikinci paraqrafı: “Təsərrüfat işlərində el kömək adları”, “Toy mərasimi, el adət və kömək adlarını bildiren terminlər” yarım bölmələrinə ayrılmışdır.

İlk yarım bölmədə *iməclik, əvrəz//övrəz, bədəl, hoy//hov//hav, müdkəm, avaza//havaza, damazlıq, ortaqlıq//şərikçilik, cirə* kimi el köməklərindən bəhs olunur.

Nəzəri cəlb edən cəhət el köməklərinin icra xüsusiyyətlərinin müxtəlifliyidir. Belə ki, bir qrup el köməklərində edilən işin əvəzi gözlənilmir və təmənnasız icra olunur (*iməclik, hoy//hov//hav, əvrəz//övrəz, mürvət toyu və s.*).

Digər qrup el kömək adətləri işin birgə, qarşılıqlı icrasına əsaslanır (*şərikçilik//ortaqlıq, cirə, bədəl, müdkəm və s.*).

Üçüncü qrup el kömək adətlərində əsas məqsəd qarşıdakı tərəfin maldarlıq təsərrüfatının inkişafına kömək etməkdir (*damazlıq*).

Paraqrafın ikinci yarım bölməsi “Toy mərasimi, el adət və kömək adlarını bildiren terminlər” adlanır. Məlum olduğu kimi toy çoxmərhələli və mürəkkəb mərasimdir. Toyun ilk mərhələsi *elçiliklə* başlayır. Dilimizdə bu mərhələ ilə bağlı aşağıdakı leksik vahidlər işlədilir: *elçi, elçilik, hə (həri) almaq, bəlgə qoymaq, bəlgələmək, xatircəmlik* və s. Müasir dilçilik baxımından *həri almaq, bəlgə qoymaq, sözkəsdi, bəlgələmək, xatircəmlik* və s. kimi leksemlər dialektizmlərdir. Xatırladaq ki, *bəlgə* sözü daha qədim tarixə malik olub M.Kaşğarının məlum lüğətində *bəlgə, nişan, əlamət* kimi qeydə alınmışdır². Nağıl və dastanlarımızda “elçi daşı” ifadəsinə də təsadüf edilir (hökmdarların qəbuluna düşmək üçün xalqın müraciət etdiyi rəsmi yer), elçi vahidi folklor etnoqrafik termini olmaqla yanaşı, həm də digər anlamda işlədilir: elçi - səfir – konsul (siyasi terminologiya).

Toy mərasiminin növbəti mərhələsi *nişan* termini ilə ifadə olunur. Bölgələrdə *böyük nişan, kiçik nişan, şirni, şərbət* ifadələrinə təsadüf

¹ Şimşir N. Anadolu ve Kazak türklərində milli bayramlar. Bakı, Səda, 2006. s.123.

² Кашъари М, Диванү лъѣат - ит -түрк. Ы ғылд, Бақы, Озан, 2006. s.422.

edilir. Nişan rəmzi olan üzüklər qəbul edildikdən sonra tərəflər *nişanlı, adaxlı, bəlgəli* kimi leksik vahidlərlə adlandırılır.

Toy mərhələlərinin elin köməyi olmadan yerinə yetirilməsi çox çətin olardı. Elçilik mərhələsində el ağsaqqallarının, ağbirçəklərinin iştirakı, mərasimin təşkil olunması, nişan, cehizyığma, toyaçağıрма, saxbəzəmə, mağarqurma proseslərində elin iştirakı danılmazdır¹

Dissertasiya işində toy mərasiminin son pilləsi *toy, toy-düyün* adları altında təqdim olunmuşdur. Müasir türk dilində toy mərasiminin *düyün* adlandırılması təsadüfi deyil, həqiqətən də toy iki şəxsin həyatının bir-birinə bağlanmasına, “düyünlənməsinə” səbəb olur.

Fəslin növbəti paraqrafları xalq düşüncəsinin daha dinamik, daha çevik, əyləndirən, eyni zamanda, intellektual əhəmiyyət kəsb edən bölümünə – xalq oyunlarına həsr edilmişdir. Oyunlar iki qrupda verilmişdir: mərasimlərdə icra olunan oyunlar, adi xalq oyunları.

Dissertasiyanın “Mərasimlərlə bağlı oyun adlarının linqvistik şərh” bölməsində Şəddə (Novruzdan 50 gün əvvəl), Xıdır İlyas (Nəbi) // Xızır Elləz (kiçik cillə çıxan gün), Novruz kimi böyük mərasimlərdə icra olunan oyunları ifadə edən leksik vahidlərdən bəhs olunmuşdur.

Xıdır İlyas hər zaman yer üzərində diriliyin, həyatın rəmzi kimi qəbul olunan “dirilik suyu”nun sahibi hesab edildiyindən mərasim *Xıdır İlyas (Nəbi)* adlandırılmışdır. Mərasimdə, adətən, buğda, qarğıdalı, küncüt və digər dənli bitkilər qovrulmaqla qovurğa hazırlanır, istər əl dəyirmanında (kirkirə), istərsə də su dəyirmanında üyüdülərək “qovut” hazırlanıb qohum-qonşuya paylanır. Novruz bayramı mərasimi çox geniş ərazidə qeyd olunduğu üçün burada həm ümumxalq, həm də məhəlli ayin və mərasim oyunları özünü göstərir.

Araşdırmada *qoz-qoz, yumurta döyüşdürmək(sığışda), yalax-qoz* və s. kimi oyunların sırf bayramla bağlı yarandığı əsaslandırılmışdır. Müasir dövrdə *papaqatdı*, folklorda isə *dəsmalatdı, şalsalladı, ninnigəzmə* adlanan, həmçinin *qodu-qodu, baca-baca*, və s. bayram oyunlarının icrası indi də yerinə yetirilməkdədir.

Bununla yanaşı, dissertasiyada toy mərasimində *Şah Səlim, Xan, Şatır* kimi mərasim oyunlarının da tez-tez icra olunduğu göstərilir.

¹ Гулийев Ш. Азярбайҗан аиля-мяиштянинин бязи мясяляляри. Бақы, Елм, 1986. с.ящ.96.

“Xalq oyun adlarını bildiren folklor etnoqrafik terminləri” başlıqlı paraqrafda adi günlərdə uşaq və böyüklərin icra etdikləri *çilingağac*, *yalaqqazma*, *sümükatma//aşıq-aşiq*, *gizlənpaç//gizlənqaç*, *beşdaş//gəzəmədaş*, *qaçdı-tutdu//qomara-qaşma*, *xan-vəzir//şah-vəzir*, *fincan-fincan*, *yellənti* kimi oyunlar haqda məlumat verilmişdir.

III fəsil “**Folklorda terminoloji etnoqrafik leksikanın yaranma üsulları**” adlanır.

Tədqiqat işinin bu fəsilində, ilk növbədə, terminlərin əvvəl arxaizm, dialektizm və ümumişlək leksik vahidlər olması, sonradan əlavə mənalar qazanaraq termin səciyyəsi daşması prosesi tədqiq olunmuşdur. Nəticə olaraq demək olar ki, etnoqrafik terminlər “ümumişlək söz(arxaizm, dialektizm) → termin səciyyəli söz → termin” istiqamətində inkişaf etmişdir. Bu fəsildə folklor etnoqrafik terminlərinin yaranmasında söz yaradıcılığının leksik-semantik, morfoloji və sintaktik üsullarından bəhs olunur.

Fəslin birinci paraqrafı “Folklorda leksik-semantik üsulla termin yaradıcılığı “adlanır. Leksik-semantik üsulla terminyaratma dilin daxili imkanları hesabına olmaqla yanaşı, həm də yeni mənə daşımaya daha həssas olur və bu hal vahidin semantikasında müəyyən daralma və genişlənmələrin baş verməsini asanlaşdırır.

Qeyd edək ki, ümumişlək söz, arxaizm və dialektizimlərin termin səciyyəsi qazanması məsələsi bugün də mübahisə doğuran problemlərdəndir. Bir qisim tədqiqatçı bunun yolverilməz olduğunu söyləyir. Yeni məfhumları dildə mövcud vahidlərlə ifadə etmək metodunun müəyyən qarışıqlıq yaradacağını qeyd edən M.Qasimov fikrini əsaslandıraraq göstərir:”Əlbəttə, yeni anlayışları yalnız mövcud sözlərlə əvəz etmək üsulu bəzən sözün semantik yükünü artırır, anlayışları bir-birindən fərqləndirməyə imkan vermir və çoxmənalılıq meydana gəlir. Dildə iki və daha artıq anlayışların ifadəsinə xidmət edən terminlərin olması isə qarşılıqlı anlaşmanı pozur”.¹

Lakin professor S.Sadıqova belə vahidlərin elmi kontekstdə termin statusu qazana bilməsinin mümkünlüyü haqda yazır: “Terminologiyaya daxil olan terminlərin bir qismi müəyyən mühitdə

¹ Qasimov M. Azərbaycan dili terminologiyasının əsasları. Bakı, Elm, 1973, səh.122.

ümumişlək səciyyə daşısı da, bu mühitdən kənar da xüsusi funksiya daşıyır və terminləşir”¹.

Deyilənləri cədvəldə verilmiş nümunələr də sübut edir.

<p>1. arpa – ümumişlək söz: Bu il rayonumuzda altı hektar sahədə arpa əkildi; botanika termini: arpa, buğda, çəltik dənli bitki növlərindəndir; folklor etnoqrafik termin: Atı arpasıyla talaşdırma. (“Qğuznamə”).</p>	<p>1. Aya – arxaizm: al örpəyim ayası (KDQ); dialektizm: alafa//ayafa gəlinin üzünə örtülən qırmızı tül; tibb termini: əl ayasının (ovuc) aşağı hissəsində dəmir alətlə kəsilmiş yara aşkar edildi; -botanika termini: yarpaq ayası (enliyarpaqlı bitkilərdə yarpaq damarlarının yerləşdiyi yer).</p>
<p>2. Araqçın – ümumişlək söz: Araqçın özbək milli geyim dəstinin vacib elementidir; folklor etnoqrafik termin: Araxçının mənəddir. Sərmişəm çəmənəddir, Aləm gözələ dönsə Mənim gözüm sənəddir (bayatı).</p>	<p>2. Güzəm-arxaizm: (güz- payız sözündən) güz alması tək al yanaqlum (KDQ); kənd təsərrüfatı termini: payızda qırılan yun; folklor etnoqrafik termin: Nənəm, a dəli qoyun, Dolanıb gəli qoyun, Gəlinlər güzəmindən Toxuyar xəli qoyun (bayatı).</p>
<p>3. Xına// həna – ümumişlək söz: Hənamın vaxtı keşəndə başım ağrıyır. (Ü.Hacıbəyov); folklor etnoqrafik termin: Gəlinə bax, gəlinə, Xına yaxıb əlinə (bayatı); tibbi termin: Müasir kosmetologiyada istifadə olunan rəngsiz xına preparatı saç dibində əmələ gələn qızartıları aradan qaldırır;</p>	<p>3. Çuxa-arxaizm: Bayandur xana çirgəb çuxa ayırdılar (KDQ); folklor etnoqrafik termin: Əynində yaşıl çuxa, Yar geyib yola çıxa, Yarımə kəc baxanın, Gözündən yara çıxa. (bayatı).</p>
<p>4. Qatıq-ümumişlək söz: Südü mayalamaq üçün bir az qatıq</p>	<p>4. Börk- dialektizm: Nətər ajıxlandısa, borkünü qaldırır yərə</p>

¹ Sadıqova S.A. Azərbaycan dilinin terminologiyası. Bakı, Elm, 2011. səh.25.

<p>göndər; folklor etnoqrafik termin: Pendiri kəsmə-kəsmə, Qatığı üzlü qoyun; (sayaçı</p>	<p>çırpdı; folklor etnoqrafik termin: Əynində var kürkün yar, Çıx kücəyə, gör kim var? Əhdinə düz çıxmadın, Yerə girsin bөрkүн yar (bayatı).</p>
<p>5..köynək - ümumişlək söz: məktəbli forma dəstinə ağ köynək, şalvar və pencək daxildir; folklor etnoqrafik termin: Köynəyi yaşıl oğlan, Əcəb yaşar oğlan (bayatı) ; - tibbi termin: əməliyyat köynəyi, cərrahiyyə köynəyi; texniki termin: ağıllı köynək.</p>	<p>5. Çarığ-arxaizm: Vəfadar daşın üstündə oturub çarıqlarının bağlarını bərkitdi; folklor etnoqrafik termin: İtdən çox çarığ aparın yoxdur, amma yenə də ayağı yalıdır (Atalar sözü).</p>

Göründüyü kimi, *arpa, araqçın, xına, qatıq, köynək* kimi ümumişlək, *aya, güzəm, çuxa, bөрk, çarığ* kimi arxaizm və dialektizmlər həm də müxtəlif elm sahələrinə aid termin sәciyyәsi daşıyırlar.

Müasir Azərbaycan dilində leksik-semantik üsulla yaranmış yüzlərlə termin işlənməkdədir ki, bu terminlər birhecalı, ikihecalı və çoxhecalı olmaları ilə diqqəti çəkir. Bu söz-terminlərin bir hissəsi tarixən mürəkkəb quruluşlu olsa da, müasir dilçilikdə sadə sözlərdir. Bu söz-terminlər qədim tarixə malik olduqları üçün zaman keçdikcə dəyişmiş, müasir dilçilik baxımından vahidin komponentləri ilkin mənalarını itirmişdir: *xov, kirkit, cəhrə, əlçim, həvə, çutqu, tana, sırğa, pila* və s.

Bu paragrafda yemək (aş, halva, dolma, şişlik//kabab və s.), geyim (*papaq, yaylıq, kürk və s.*) adlarının, ayaqqabı növlərinin (*başmaq, məs, dübəndi, carıq* və s.) terminləşmə xüsusiyyətlərindən bəhs edilir.

Dissertasiya işində xalçaçılıq terminologiyasına daxil olan *daraq, hana, kirkit, cəhrə, əriş, arğac, ilmə* və s. milli etnoqrafik, *medalyon, fənər, padnos* və s. kimi alınma terminlər haqda linqvistik məlumat verilir: *əriş* xanada şaquli istiqamətdə çəkilən iplərdir və xalçanın əsası hesab edilir. Türk dillərinin əksəriyyəti üçün xarakterik leksik vahiddir. Özbək dilində *üriş*, türkmən dilində *əriş* formasında işlədilir. Cüzi fonetik fərqlə bu leksik vahidə türk, qaqauz, qaraqalpaq, qazax dillərində də rast gəlinir. M.Kaşğarının məlum lüğətində *əriş* kimi

qeyd edilir¹. Leksik vahid QTS-də aruş//arış formasında², V.V.Radlovun lüğətində *eriş* tələffüz formasında işlədilmişdir³.

Bu lüğətlərdə qeyd edilən “parçanın əsası” mənası xalçaçılıqda verdiyi mənaya uyğundur. E.V.Sevortyan sözü *eriş//arış* formasında “toxuculuq dəzğahında şaquli iplər” mənasında qeyd etmişdir⁴.

Leksik vahidin *arı-əri* kökünə *-iş* şəkilçisinin artırılması ilə düzəltdiyi şübhəsizdir. *-İş* şəkilçisi fəldən isim düzəldən şəkilçilər sırasındadır. Sözün kökü *arı* müasir dövrdə türk dillərinin əksəriyyətində təmiz, ağ mənasında işlənməkdədir. Arıq sifəti burada istisnadır⁵.

Arğac xalçanın eninə buraxılan iplərdir. Özbəklərdə *arkok*, türkmənlərdə *arqac*, Qaraçay – balkarlarda *arğac* şəklində işləkdir. “Divani lüğət-it-türk” əsərində *arkağ* formasında qeyd edilib və xananın eninə buraxılan ip mənasındadır⁶.

Tədqiqat işinin “Folklorda morfoloji üsulla termin yaradıcılığı” adlanan ikinci paraqrafında iltisqi dillər üçün xarakterik olan kök-şəkilçi münasibətləri şərh olunmuş, məhsuldar *(-çi)*⁴, *(-lıq)*⁴, *(-ma)*² və qeyri-məhsuldar *(-gər)*, *(-ça)*², *(-ıçı)*⁴, *(-aq)*² leksik şəkilçilər vasitəsilə əmələ gələn vahidlərdən nümunələr göstərilmişdir: *dəmirçi*, *keçəçi*, *çörəkçi*, *qalayçı*, *dəmirçilik*, *toxuculuq*, *xalçaçılıq*, *dolma*, *süzmə*, *qovurma*, *təpmə*, *yarma*, *zərgər*, *xalça*, *xanca*, *kələfcə*, *yumaq*, *daraq*, *pardaqlayıcı*, *kəsici*, *toxucu* və s.

Professor İ. Məmmədli Azərbaycan dilində söz yaradıcılığından bəhs edərkən morfoloji üsul haqda yazır: “Azərbaycan dilinin söz yaradıcılığında, xüsusən də termin yaratmada morfoloji üsul müstəsna yer tutur...Ana dilimizin söz yaradıcılığı imkanları daha çox sözdüzəldici şəkilçilər vasitəsilə aşkarlanır. Ayrı-ayrı tematik söz

¹ Кашъари М. Диванү лъъат - ит -түрк. Ы ғылд, Бақы, Озан, 2006. s.131.

² Древнетюркский словарь. Л. Наука, 1969. с.53.

³ Радлов В.В. Опыт словаря тюркских наречий. Т.І, ч.І, СПб, Типография Императорский Академии Наук, 1893. с. 281.

⁴ Севортян Э.В. Этимологический словарь тюркских языков. (Общетюркские и межтюркские основы на гласные.) М.,: Наука, 1980. с.294.

⁵ Yenə orada. s.160.

⁶ Кашъари М, Диванү лъъат - ит- түрк. Ы ғылд, Бақы, Озан, 2006. s.178.

qruplarının formalaşmasında məhsuldar olan sözdüzəldici şəkilçilər burada da məhsuldardır”¹.

Morfoloji üsulla söz yaradıcılığı və söz-terminlərin inkişaf yolunu prof. H.Mirzəyev şərh edərək yazır: “Şivələrimizdə *soyutmaq* sözünün *soyu(t)//sovu(t)//soğu(t)//sout* variantlarında işlənməsi də bu səslərin bir-birini əvəz etməsini (~v~ğ) göstərir. Türk dillərində *y* səsi ilə *ğ* və *v* səslərinin əvəzlənməsi (*y>ğ, y>v*) qanuni hal hesab olunur”².

Dissertasiya işinin “Folklorda sintaktik üsulla termin yaradıcılığı” bölməsində mürəkkəb quruluşlu terminlərin yaranma yollarından bəhs olunur. Belə vahidlər əvvəl söz birləşməsi quruluşlu olmuş, sonradan sürətli işləklik qazanaraq müəyyən ixtisarlara məruz qalmış və mürəkkəb söz-terminlərə çevrilmişdir. Bu terminlərin dilçilik baxımından izahı rus dilçiləri Q.O.Vinokur³, N.A.Baskakov⁴, A.A.Yuldasev⁵ və digərlərinin əsərlərindən sitatlar, həmçinin folklordan seçmələr verməklə əsaslandırılmışdır (Bəşirin qızı – bəşirqızı, altı güllə – altıgüllə, tazının qulağı – tazıqulağı və s).

I növ təyini söz birləşməsi əsasında formalaşan terminlər: *təksu, tayqulaq, cütbuynuz, düzyaxa, beşbarmaq, altıgüllə* və s.

II növ təyini söz birləşməsi əsasında yaranan terminlər: *anahaqqı, ocaqbaşı, bəşirqızı, sicandişi, tazıqulağı* və s.

Dissertasiya işi sübut edir ki, sintaktik üsulla yaranmış terminlər, əsasən, dilin öz daxili imkanları hesabına yaranmışdır.

Azərbaycan folkloru bu ərazidə tarixən məskunlaşmış Azərbaycan xalqının dilinin, mədəniyyətinin, həyat tərzinin, adət-ənənələrinin daşıyıcısı kimi özündə yaşatdığı və nəsil-dən-nəslə, el-dən-elə ötürdüyü çox mühüm mənbə kimi tədqiq edilməyə layiqdir.

¹ Məmmədov İ. Azərbaycan dilinin etnoqrafik leksikası. Bakı, Elm və Təhsil, 2009. s.146.

² Mirzəyev H.İ. Azərbaycan dilində fel. Bakı, Maarif, 1986. s.108.

³ Винокур Г. О некоторых явлениях словообразования в русской технической терминологии. Труды Московского Института истории философии и литературы. Москва, 1939. стр.3.

⁴ Баскаков Н. Каракалпакский язык. Том II, Изд-во. АН.СССР, 1952. стр.184.

⁵ Юлдашев А. Принципы составления тюркско-русских словарей. Москва, Наука, 1972. стр.182.

Dissertasiyanın “Nəticə” hissəsində araşdırmanın əsas müddələri ümumiləşdirilmişdir. Mövzunun tədqiqi zamanı aşağıdakı nəticələrə gəlinmişdir:

1. Azərbaycan dilinin lüğət tərkibinin mühüm bir hissəsini təşkil edən folklor etnoqrafik terminləri həm də milli dilimizin tərəvətini qoruyub saxlayan, onun mövqeyini aşkarlayan linqvistik material kimi qiymətlidir. Maddi və mənəvi mədəniyyətimizi özündə yaşadan folklor nümunələrimizin öyrənilməsi sübut edir ki, burada işlənmiş söz, ifadə və terminlər dilimizin ən qədim təbəqəsini, sözlərimizin kəmiyyətə üstünlüyünü daha qabarıq şəkildə nəzərə çarpdırır.

2. Folklor etnoqrafik terminləri milli mənsubluğuna görə fərqlənir. Azərbaycan folklorunda işlənmiş terminlərdə əsas yeri, aparıcı mövqeyi Azərbaycan-türk mənşəli leksemlər tutur. Lakin etnoqrafik terminlərin nisbətən az bir hissəsinin alınmalardan ibarət olduğunu da qeyd etmək lazımdır. Orta əsrlərdə daha çox ərəb, fars, XIX əsrdən isə rus, ingilis, alman, fransız və s. dillərə aid folklor etnoqrafik termin və terminoloji birləşmələrə də rast gəlmək mümkündür ki, bu da elmi terminologiyaın inkişafı ilə bağlıdır. Qonşu xalqların dilindən Azərbaycan folkloruna sözlər keçmiş (bazubənd, guşvərə, abuguş, abqora, medalyon, fanar, güləb, kabab və s.) və terminləşərək dilimizin lüğət tərkibinə daxil olmuşdur. Fikrimizi həm Azərbaycan, həm də müxtəlif xalqların dillərinə aid lüğətlər də təsdiq edir.

3. Tədqiqat zamanı türk dillərinin leksik vahidləri ilə müqayisələr göstərdi ki, folklor etnoqrafik terminlərinin əksəriyyətinə Azərbaycan dilində işlənən fonetik tərkibdə ya tam və ya qismən dəyişikliklərlə rast gəlinir. Leksik - fonetik baxımdan fərqlənən terminlər kəmiyyət etibarilə azdır. Qohum dillərdə işlənən etnoqrafik leksikada paralellər (üzük-yüzük-jüzük, muncuk-buncuk- boncuk, şişlik-şəşlik-tişlik) özünü göstərir. Maddi mədəniyyət leksikasında (yemək, xalçaçılıq, geyim, bəzək əşyaları), həmçinin mənəvi mədəniyyət leksikasında (toy, yas mərasimi, el köməkləri və oyun adları) türk dilləri üçün ortaq paralellər çoxdur (aş, yoğurt, kaftan, tulup, şülən, yaylıq, muncuq, üzük və s.) və belə hallar eyni mənşəli dillərin əksəriyyəti üçün xarakterikdir.

4. Araşdırmaların nəticələri Azərbaycan folklor etnoqrafik terminlərinin, əsasən, dilin daxili imkanları hesabına yarandığını təsdiqləyir.

Faktlar əsasında sübut olunur ki, termin yaradıcılığında daha çox leksik və morfoloji üsullar üstünlük təşkil edir.

5. Folklor etnoqrafik terminlərdən həm nominativ mənada, həm də üslubi xüsusiyyət kəsb edən vahidlər kimi istifadə olunmuşdur. Belə vahidlər bədiilik yaratmaq baxımından da fəal sözlərdir.

6. Apelyativlərin terminləşmə istiqamətində inkişafı qədim dövrlərdən başlasa da, bu terminlər yeni texnoloji proseslərlə bağlı olaraq, onların folklor dilinə keçdiyi mənə ilə müasir mənəsi arasında fərqlər meydana çıxır (qazan – buxar qazanı, soba-domna sobası, boşqab – maşınqayırmada dəzgah boşqabı və s.).

7. Feli sifət və məsdər formalı etnoqrafik terminlər dilin ən ilkin işlənmə çağlarından günümüzə qədər inkişaf edən uzun bir tarixi prosesin nəticəsidir. Belə terminlərin digər türk dilləri ilə müqayisəsi, paralellərin üzə çıxarılması və onların arasında leksik-morfoloji, eyni zamanda, fonetik uyğunluqların varlığı baxımından da maraqlıdır (üzlü süd//üzü alınmış süd – başı allınqan syut, şişlik - tişlik).

8. Azərbaycan folklorunun etnoqrafik terminləri ana dilimizin lüğət tərkibinin ən milli layı kimi diqqəti cəlb edir. Folklorlarda qeydə alınan, maddi və mənəvi mədəniyyətimizi ifadə edən yüzlərlə terminin yaranma tarixi xalqın həyat tərzini səciyyələndirən leksik göstəricilərdəndir.

9. Maddi mədəniyyətimizin məhsulu olan yemək, geyim, bəzək, peşə-sənət adları xalqımızın milli pasportu mövqeyində qəbul edilə bilər.

10. Nəhayət, folklor etnoqrafik terminlərin araşdırılması soykökümüzü öyrənmək kimi meyillərin güclənməsinə təkan verir. Digər tərəfdən, milli geyimlərimizə, onun ünsürlərinə (başlıq, çalma, şəbküləh, araçqın və s.) marağın artmasına səbəb olur.

Dissertasiyanın əsas məzmun və müddəaları aşağıdakı məqalələrdə öz əksini tapmışdır:

1. Azərbaycan dilinin mərasim leksikası haqqında qeydlər. // Terminologiya məsələləri, Bakı, 2004, səh.155-157.
2. Toy mərasimi ilə bağlı yaranmış frazeologizmlər. // Tədqiqatlar, №1, Bakı, 2005, səh.127-131.
3. Alqış və qarğışların dili haqqında qeydlər. // Dilçilik məsələləri, №3, Bakı, 2005, səh.126-131.

4. Mərasim leksikasında sinonimlər. // Terminologiya məsələləri, Bakı, 2006, səh.102-106.
5. Bayatılarda termin səciyyəli etnoqrafizmlər haqqında. // Terminologiya məsələləri, Bakı, 2008, səh.123-126.
6. Geyim adları terminoloji səciyyəli etnoqrafik leksikanın bir sahəsi kimi. // AMEA aspirantlarının elmi konfrans materialları. Bakı, 2009, səh. 597-600.
7. Этнографическая характеристика мужских головных уборов. Народы Евразии. История, культура и проблемы взаимодействия. Международная научно-практическая конференция. г.Пенза, 2011, стр.171-173.
8. Женский головной убор как этнографический термин. // Тилтаным №4, г.Алматы, 2011, стр.115-121

Этнографическая лексика терминологического характера в языке азербайджанского фольклора

РЕЗЮМЕ

Диссертация посвящена исследованиям этнографической лексики в азербайджанском фольклоре как показателе национальной культуры. Здесь приводятся высказывания известных языковедов о процессе терминологизации этнографических единиц, связанных с материальной и духовной культурой Азербайджана. Об употребительности подобных слов-терминов в других тюркских языках.

Диссертация состоит из введения, трех глав, заключения, списка использованной литературы и приложения-словаря этнографических терминов и слов терминологического характера. Во введении обоснована актуальность выбора темы, определены цели и задачи исследования, представлен объект исследования, освещены научно-теоретические и практические значения, теоретическая и методологическая основа работы, даны сведения об апробации основных положений и результатов исследования. В первой главе под названием «Терминологическая этнографическая лексика, связанная с материальной культурой» говорится об образе жизни, кулинарии, культуре одежды, занятиях, профессиях и ремёслах азербайджанского народа. Для подтверждения наличия данной лексики в фольклоре приводятся примеры из эпоса «Книга моего деда Коркута», дастанов «Гачаг Наби», «Аббас и Гюльгыз», а также даются ссылки на научные труды И.Мамедли, И.Отарова, Р.Ахметьянова, Чики и других.

Вторая глава диссертации называется «Терминологическая этнографическая лексика, связанная с духовной культурой». В этой главе говорится об обрядах, общенародных праздниках, взаимопомощи, играх и различных верованиях азербайджанцев. Третья глава называется «Способы образования терминологической этнографической лексики». В этой главе прослеживается процесс превращения общеупотребительных слов в этнографические термины на фоне технического прогресса. Этот процесс можно охарактеризовать как путь от общеупотребительных слов к словам терминологического характера и, наконец, этнографическим терминам. В терминообразовании известны лексико-семантический, морфологический и синтаксический способы.

В заключении диссертации кратко отражены выдвигаемые в ходе исследования суждения, полученные результаты. В диссертации содержится также приложение в виде словаря, включающего 400 этнографических терминов и слов терминологического характера.

**Ethnographic vocabulary of terminological nature in
Azerbaijan folklore language**

SUMMARY

The dissertation is dedicated to studies of ethnographic vocabulary in Azerbaijan folklore as a factor of the national culture. Outstanding linguists' opinions about the pros and cons of terming of ethnographic units connected with material and moral culture of Azerbaijan, the usage of similar word-terms in other Turkish languages are stated here.

The dissertation consists of introduction, three chapters, list of used literature and appendix-dictionary of ethnographic terms and words of terminological nature.

In introduction the choice of theme and its actuality is grounded, the aims and problems of the research are determined, the object of the investigation is presented, scientific-theoretical and practical importance and methodological basis of the research work are drawn light on, information about approbation of the main points and results of investigation are given.

In the first chapter named "Terminological ethnographic vocabulary related with material culture" the lifestyle, kitchen, dressing culture, occupation and profession of Azerbaijan nation is talked about. For confirmation the presence of the above mentioned vocabulary in folklore samples from different sources such as "My grandparent Korkut's book", dastans "Kachak Nabi", "Abas and Gyulgyaz" as well as from scientific works belonging to I.Mamedli, I.Otarova, R.Ahmetyanova, Chiki are given.

The II chapter of the dissertation is called "Terminological ethnographic vocabulary related with moral culture". Rites, national holidays, mutual aid, different games and beliefs are dwelled upon in this chapter.

The III chapter is named "Ways of formation of the terminological ethnographic vocabulary". The process of conversion of common words into ethnographic terms in the background of technical progress is traced in this chapter.

This process can be characterized as a track leading from common words to words of terminological nature and attract to ethnographic terms. In term-forming lexico semantic, morphological and syntactic ways are well-known.

Fundamentals brought forth in the course of investigation and gained results are briefly reflected in the conclusion of the dissertation.

Dissertation also contains an appendix in the form and words of words of terminological character.

**НАЦИОНАЛЬНАЯ АКАДЕМИЯ НАУК АЗЕРБАЙДЖАНА
ИНСТИТУТ ЯЗЫКОЗНАНИЯ имени НАСИМИ**

На правах рукописи

НАИЛЯ АЛИ кызы МИРЗОЕВА

**ЛЕКСИКА ТЕРМИНОЛОГИЧЕСКОГО ХАРАКТЕРА В ЯЗЫКЕ
АЗЕРБАЙДЖАНСКОГО ФОЛЬКЛОРА**

5706.01- Азербайджанский язык

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т

диссертации на соискание ученой степени
доктора философии по филологии

БАКУ – 2014